

УДК 1 37 378

С. В. Вдовиченко

кандидат історичних наук,

доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін
Херсонського державного аграрного університету

КЛАСИФІКАЦІЯ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ АНАЛІЗ

В умовах глобалізаційного процесу, що трансформує соціальну дійсність, особливо гостро стоїть на порядку денному проблема корупції. Саме вона заважає модернізації країни, розвитку її економіки і негативно впливає на життя всієї світової спільноти. Корупція відіграє одночасно значну й негативну роль у функціонуванні суспільства. Високий рівень поширення корупційних явищ призводить до розтрати державних коштів і майна, неефективного використання суспільних благ, придушення підприємницької активності, зниження якості наданих товарів і послуг, інвестиційної привабливості країн, збільшення соціальної диференціації населення, підриву демократичних засад суспільства, зниження авторитету й довіри до держави з боку суспільства, ослаблення управлінського потенціалу державного апарату, гальмування в проведенні необхідних соціально-політичних, соціально-економічних та управлінських змін.

Діалектична взаємодія між суспільними явищами й процесами, пов'язаними з корупцією, – це поле для філософського осмислення. Саме тому корупцію ми можемо визначити як категорію соціальної філософії та філософії освіти, адже категорія (від гр. ознака) – загальне філософське поняття, яке відображає універсальні властивості й відношення об'єктивної дійсності, загальні закономірності розвитку всіх матеріальних, природних і духовних явищ. Щодо категорій у сучасній філософії сформувався підхід, за яким вони дають змогу об'єднати будь-яке знання з філософією й, навпаки, здійснити перехід від неї до інших конкретних галузей знань [1, с. 156].

Однією з найбільших проблем сучасної української вищої освіти є корупція. На думку С. Хайнемана, вона значною мірою деформує процес формування еліти. У ситуації, коли суспільні та державні лідери відбираються на основі заслуг і реальних досягнень, а не встановлених характеристик (раса, гендер, походження тощо), показники в навчанні могли б бути тією об'єктивною основою, яка б сприяла до справедливої ситуації. Довіра до освіти робить успіхи в навчанні однією з базових характеристик сучасного керівника, навпаки, відсутність довіри через корумпованість і розповсюдженість привілеїв розвиває цей критерій [2, р. 638].

Соціальні вигоди від корупції найменш вірогідні саме в освітній сфері, оскільки корупція негативно впливає на всі соціальні цілі інвестування в освіту. Беручи до уваги той факт, що освіта є способом створення моделі правильної поведінки для дітей і молоді, можемо констатувати, що корумпована освіта може мати для суспільства більш згубні наслідки, ніж корумповані митники та поліція, а саме: якщо система освіти продажна, то можна чекати, що вона виховає громадян, для яких така модель поведінки буде вважатися природною [3, р. 1320–1346].

Зміст будь-якого явища виражається у визначених видах і формах його існування. Тому поряд із дослідженням природи корупції у вищій освіті вимагають окремого розгляду види та форми її проявів. Отже, аналіз видів дасть змогу краще зрозуміти, отримати найбільш повне уявлення про таке соціальне явище, як корупція в освіті.

Надзвичайна багатогранність корупції призводить до необхідності проведення класифікації цього явища, вона викликана в тому числі й методологічними причинами. На сьогодні простежуються різноманітні підходи до типології корупції, що залежать від підстави для класифікації: за об'єктами, суб'єктами, рівнем влади тощо.

У сучасній науковій літературі накопичився значний матеріал, сформувалася низка концепцій щодо проблеми корупції в системі вищої освіти, визначено та оформлено

різноманітні підходи до визначення її сутності, формування й функціонування. Така дослідницька проблема привертає значну увагу вчених, котрі працюють у різноманітних галузях соціогуманітарного знання. З урахуванням цього стає можливим виділення робіт таких авторів, як В. Гвоздецький, М. Михальченко, Є. Невмержицький, В. Рябченко, Б. Токарев, О. Петінова та ін.

Окреслюючи загальні риси корупції в освіті, її негативні риси, історичні й сучасні тенденції її розвитку, вважаємо за доцільне більш докладно зупинитися на типології (видах) корупції. Варто зазначити, що корупція в освіті настільки багатоліка, що всі наявні класифікації не відображають повною мірою її сутність, тому скористаємося типологією корупційних проявів за предметною ознакою [4, с. 152]. Згідно із цією схемою, корупція поділяється на матеріальну та нематеріальну.

Матеріальна корупція – це вид корупції, при якому має місце підкуп або розкрадання незалежно від прояву (гроші, цінності). До матеріальної корупції належать такі: хабарництво, розкрадання (казнокрадство), шахрайство, вимагання (шантаж). При цьому ми усвідомлюємо, що все різноманіття корупційних практик в освіті не може бути зведено до цих чотирьох, проте виділяємо їх як основні, найбільш розповсюджені.

Під **хабарництвом** розуміємо таку корупційну ситуацію, коли існують добровільні пропозиції, обіцянки давання, отримання, згоди взяти деяку суму грошей для того, щоб повпливати на дії посадової особи на свою користь.

Хабарництво – одна з найдавніших форм корупції, відомих людству. Ще Цицерон стикався з нею й визначав її як явище найбільш злочинне та найбільш ганебне.

У випадку з хабарництвом саме пропозиція хабара пов'язує «акторів». Ця корупційна практика вибудовується як відносини обміну, що здійснюється посадовою особою й корупціантом з метою задоволення якого-небудь інтересу обох учасників засобом порушення формальних процедур, при якому основним є те, що пропонується те, що потрібно. Отже, відбувається звичайний обмін, при якому передбачається безпосередня оплата послуг. Іншими словами, при хабарі корупціонеру, як і корупціанту, неважливо, що за індивід із ним вступає у взаємодію. Йому він важливий не як суб'єкт, а виключно як об'єкт, як те, що він може дати. Порівняно з іншими формами корупції хабарництво постає найбільш цинічним і небезпечним її проявом: небезпечним і для взаємодіючих «акторів» з боку кримінального переслідування, і для суспільства загалом, оскільки є найменш «моральною» практикою, а також тому, що він дискредитує державну владу та її представників, посилює зневагу до закону.

Коло ситуацій, у яких використовується досліджувана практика, достатньо широке. Пов'язано це з тим, що при хабарництві дружба або тривалі відносини необов'язкові. У цій ситуації індивіди вступають у суто економічні відносини. Ілюстрацією хабарництва є «відкати», подарунки, «бакшиш», винагороди, грошові винагороди, для «прискорення», «підмазування». У системі вищої освіти це виражається в наданні хабара для прийому на роботу викладача, при вступі до вишу, для отримання позитивної оцінки студентом на іспиті, фальсифікації документів про кваліфікацію/використання фальшивих дипломів, купівля книжок викладача, хабар під час інспекторських перевірок тощо.

Хабар завжди передбачає конфлікт інтересів. Корупціонер чекає, що йому має бути дано за виконання чого-небудь, що він не зробив би без «компенсації». Для корупціанта

важливо, щоб розмір хабара не був дуже високим, принаймні не перевищував вартість наданої послуги [5, с. 77–85].

Розкрадання (казнокрадство) – умисне протиправне безоплатне використання певним способом державного чи громадського майна на власні потреби чи потреби іншої особи з корисливих мотивів. Беззаперечною є теза про те, що обов'язковою ознакою розкрадання є вчинення його з прямим умислом. Вид вини безпосередньо впливає із сутності вчинюваних винним активних дій щодо вилучення майна. Прикладом у сфері вищої освіти можуть бути використання коштів, що призначені для будівництва університетських споруд, для фінансування політичної кампанії, роздування витрат у діяльності, неправдиві поставки товарів, купівля непотрібного обладнання, розтрата ввіреного майна тощо. Інтелектуальні ознаки умислу в цьому виді корупції проявляються в тому, що винний (посадова особа університету), протиправно вилучаючи майно, чітко усвідомлює незаконний характер своїх дій, розуміє, що не має на майно, що ним вилучається, жодного права. Вилучаючи майно, винний усвідомлює той факт, що воно вбуде з володіння власника чи законного володільця; розуміє, що власник чи законний володільць будуть позбавлені можливості реалізувати свої правомочності щодо цього майна.

Важлива ознака умислу відображається в бажанні винного незаконно вилучити відповідне майно й позбавити власника чи законного володільця можливості користуватися чи розпоряджатися відповідним майном. У багатьох випадках винний бажає користуватися вилученим майном як власним [6, с. 252].

Мотиви, що спонукають розкрадання, можуть бути різними, але від них склад злочину не змінюється; розкрадання залишається розкраданням незалежно від того, винний утілював його для особистого збагачення, з мотиву помсти, любові чи користі до науки, благодійної діяльності [7].

Шахрайство – економічний злочин, що пов'язаний із якими-небудь аферами, махінаціями або обманом. При шахрайстві волевиявлення потерпілих фальсифікується й останні діють під впливом обману. Цей вид корупції являє собою такий вплив на поведінку особи, котра відає майном, який вводить її (цю особу) в оману щодо уявлень про факти дійсності й зумовлює зовні добровільну передачу майна винному. Обов'язковою ознакою шахрайства є добровільність передачі майна чи права на нього, тобто між діями або бездіяльністю винного та помилкою потерпілого, що визначив передачу майна, має бути причинний зв'язок [8, с. 49]. При шахрайстві можуть застосовуватися такі форми впливу на свідомість особи, як обман і зловживання довірою. Обман у цьому аспекті визначається як свідомий вплив на психіку іншої особи, що полягає в наданні завідома неправдивої інформації або приховуванні певних обставин з метою викликати в потерпілого певність про вигідність або обов'язковість передачі майна чи права на майно [9, с. 235].

Зловживання довірою полягає в недобросовісному використанні довіри з боку потерпілої сторони: для заволодіння чужим майном чи правом на нього винний використовує особливі довірчі стосунки, які склалися між ним і власником або володільцем майна. Такі стосунки можуть виникати внаслідок особистого знайомства, родинних або дружніх зв'язків, рекомендацій інших осіб, зовнішньої ситуації, цивільно-правових чи трудових відносин, соціального статусу винного або інших осіб тощо [10].

У системі вищої освіти проявами шахрайства є такі: створення «фабрик дипломів», фальшування дипломів, плагіат, підміна на екзаменах, наукове шахрайство (перебільшення наукових здобутків), присутність у вишах викладачів-«фантомів». Однією з найбільших проблем для української освіти є купівля дипломів і плагіат. На сьогодні дипломованим фахівцем будь-якого вишу України можна стати за декілька днів. Придбати фальшивий диплом навчального закладу України, починаючи від профтехучилища до університету, – нині більше ніж реально.

Бізнес на фальсифікованих документах «процвітає» вже не один рік. Винахідливі ділки примудряються профе-

сійно підробляти геть усе, починаючи від грошей і закінчуючи свідцтвами про смерть. Однак найбільше в нашій країні корумпуються підроблені дипломи про вищу освіту. Цей вид бізнесу настільки укорінився та зарекомендував себе, що фальсифікатори тепер не просто подають поодинокі оголошення в газети, а відкрито створюють відповідні інтернет-сайти із цього виду послуг.

Натрапити на відповідний сайт в Інтернеті не так уже й складно. На запит «купити диплом» пошукова система Google видає понад мільйон сторінок. Більшість із них, звичайно, російські сайти, але, недовго копіруючись, можна знайти вітчизняні. До речі, послуги з виготовлення та доставки дипломів українських вишів пропонують і російські сайти, де популярно й доступно викладено нескладний алгоритм придбання готового «українського» диплома.

Незважаючи на те що за виготовлення та продаж фальшивих дипломів в Україні передбачено кримінальна відповідальність, сайти працюють і процвітають без проблем. Ціни невисокі й варіюються залежно від «терміну придатності» диплома. У кожного покупця підробленого диплома своя мотивація такої покупки: комусь бракує коштів на навчання, комусь – часу, оскільки диплом потрібен терміново, ще комусь – лінки вчитися п'ять довгих років і тому, маючи певний досвід у тій чи іншій галузі, воліє купити документи. Люди з однією вищою освітою не хочуть витратити час, зусилля та кошти на другу. Хтось без документів не може влаштуватися на роботу, а когось змушують неординарні причини [11].

Плагіат – привласнення авторства на чужий твір або чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора. Варто зазначити, що в Україні вперше визначення цього терміна в нормативних документах з'явилося лише в липні 2001 р. в новій редакції Закону України «Про авторське право і суміжні права». Варто уточнити, що плагіат – це фактично крадіжка чужого тексту, окрім цього, він є й невід'ємною складовою корупції в освітній сфері. Адже зрозуміло, що за свої дії посадова особа ВНЗ, яка «не помічає» плагіат у науковій праці, отримує за свою «короткозорість» винагороду – хабар. Так само хабарі отримують усі, хто задіяний у корупційній обуроді. І той, хто пише, і той, хто рецензує, і навіть керівник, у чому структурному підрозділі відбувається діяльність такого собі угруповання. Замовник-«автор» – той, хто сплачує за це все кошти, також є складовим елементом цієї системи. Саме він, не маючи хисту й знань, прагне отримати диплом про свої неіснуючі досягнення, саме з його викривленого уявлення про свою особистість виникає корупційний ланцюжок [12].

Вимагання (шантаж) – це гроші та інші ресурси, вилучені шляхом примушення, насильства або погрози використання сили. Характерною ознакою цього корупційного діяння є те, що жертва зазвичай залежна від вольового рішення посадової особи, котра фактично вирішує її долю. Саме тому таке здирство, як правило, не вирізняється застосуванням фізичного насильства, яке заподіюють жертві, й обмежується лише психічним тиском. Часто таке здирство може мати прихований, завуальований характер, коли, наприклад, посадова особа свідомо не виконує свої обов'язки, шукаючи отримання «данини» в зацікавленій в його професійній діяльності жертви [13, с. 30–33].

Реальність погрози при вимаганні не означає, що вимагач дійсно має намір обов'язково виконати її. Достатньо, щоб винний уважав, що залякування, яке він застосовує, сприймається потерпілим як таке, що цілком може бути здійснене, і спроможне змусити того думати, що небезпека заподіяння шкоди, якою йому загрожують, може стати реальною, якщо він проігнорує вимогу вимагача. Погроза при вимаганні може бути виражена в будь-якій формі: усно чи письмово, безпосередньо потерпілому або через інших осіб, по телефону, за допомогою паравербальних засобів спілкування – інтонації, темпу, гучності мовлення; невербальних – жестів, міміки, виразу очей, обличчя, пози та в інший спосіб. Поряд

із цим потерпілим має обов'язково усвідомлювати загрозу. В окремих випадках погроза може й не висловлюватися по суті. Вимагач обмежується висуненням майнової вимоги, вважаючи, що потерпілому й без оголошення погрози зрозуміла можливість заподіяння йому шкоди в разі невиконання висунутої вимоги (це зумовлюється, наприклад, особистими стосунками між потерпілим і винним, що передували вимаганню, іншими обставинами, які надавали підстави дійти висновку про можливість заподіяння шкоди) [14]. Прикладом цього виду корупційного діяння може бути збирання незаконної плати за право бути прийнятим на роботу чи навчання, або сексуальні домагання заради кар'єрного зростання, примушування студентів до купівлі матеріалів, виданих викладачем.

Нематеріальна корупція – це різновид корупції, яка характеризується наданням послуг нематеріального характеру. До неї зараховують лобізм, nepотизм, блат, клієнталізм (фаворитизм).

Корупційний лобізм. Згідно з Британською енциклопедією, під лобізмом розуміється «будь-яка спроба приватних осіб або груп інтересів, які здійснюють вплив на рішення, що приймаються урядом. У своєю первісному сенсі лобізм означає спроби впливати на позицію законодавців, головним чином у кулуарах законодавчих органів влади. Окремі форми лобізму неминучі в будь-яких політичних системах» [15].

Якщо підсумовувати наявні дефініції лобізму, то можливо виділити низку рис, що визначають це поняття. По-перше, наявність суб'єктів і об'єктів впливу. Об'єктами впливу, як правило, є законодавчі та виконавчі органи влади. По-друге, лобістська діяльність ведеться у визначених інтересах. По-третє, лобісти виконують функцію посередництва між громадянами й державними органами. По-четверте, лобізм надає групам громадян можливість опосередковано брати участь у прийнятті й реалізації правових і політичних рішень, що дуже важливо (особливо для освіти), оскільки в більшості цих груп може не бути своїх представників у парламенті або в урядових органах.

Безумовно, можна виділити позитивний сенс у лобізмі. Так, лобі часто покликано виконувати функцію медіатора між державою та громадянами при обміні інформацією для прийняття певного максимально зваженого й такого, що бере до уваги інтереси найбільшої кількості груп, рішення. Здійснення лобізму, отже, має сприяти реалізації демократичного принципу плюралізму суспільних інтересів. При цьому, використовуючи процедури лобістської діяльності, соціальні групи отримують можливість впливати на прийняття конкретних політичних або управлінських рішень.

Разом із тим видається очевидним, що лобістські механізми взаємодії груп громадян і держави значною мірою закулісні, хаотичні та корупційні. При цьому значними перевагами в такій взаємодії з владними структурами володіють достатньо сильні господарські суб'єкти, що мають розгалужену мережу зв'язків у керівництві державою й достатні фінансові ресурси. На жаль, освіта не є таким суб'єктом.

При цьому легальність лобізму визначається ставленням рівня його розповсюдженості до рівня законодавчого вирішення використання відповідних практик. Якщо в законодавстві тієї або іншої країни дозволено використання лобізму, то в такому вигляді навряд чи його можна визнавати корупційним і навпаки.

Отже, можна констатувати той факт, що лобізм знаходиться на стику формальних і неформальних практик здійснення впливу на рішення влади.

Повною мірою можна підтримувати позицію дослідників, які стверджують, що лобізм – «це процес впливу великих і середніх господарських суб'єктів (суб'єктів лобістської діяльності) на уповноважені органи державної влади будь-якого рівня (об'єкти лобістської діяльності) з метою прийняття того або іншого рішення в інтересах суб'єктів господарювання» [16, с. 247]. Підсумком такого лобювання має стати збільшення доходу підприємства з допомогою надання йому особливих переваг. При цьому останні

можуть надаватися не тільки окремим підприємством усеїдині одній галузі, а й сектором економіки.

Лобізм найчастіше стає способом задоволення інтересів одних соціальних груп при одночасному обмеженні інших. Більше того, ця форма прояву корупційних практик може виступати як фактор розвитку та збереження місництва, регіоналізму, задоволення потреб вузьких ділових груп при умові зневаги інтересами більшості населення. Крім того, існує небезпека розмивання демократичних підвалин суспільства, перетворення державних інститутів у механізми реалізації інтересів потужних фінансових груп. Як відомо, результативність лобізму, що здійснюється на користь великих фінансово-промислових груп, значно вища, ніж коли мова заходить про середні або дрібні суб'єкти. Необхідно відзначити, що постійна повторюваність таких ситуацій у підсумку може призвести до дестабілізації ситуації в ділових колах, збільшенню ролі напруженості в суспільстві загалом.

Ще одна небезпека лобізму як форми прояву корупційних відносин полягає у блокуванні актуальних рішень, що направлені на розвиток суспільства загалом, і в перешкоді вирішення суспільно важливих питань.

Отже, не можна не відзначити двояку природу лобізму. З одного боку, він виступає як середня ланка між громадянським суспільством та органами державної влади, що здатна впливати на конкретні управлінські рішення. З іншого боку, при відомому зловживанні лобювання створює конкурентне середовище, виступаючи як неринковий обмежувач конкуренції [17, с. 128].

В умовах економічної кризи, коли більшість працівників сфери освіти поставлено на межу виживання, закономірно, що освітнє лобі використовує для своїх інтересів методи, що характерні перш за все для промислових працівників, фактично це способи із синдикалістського арсеналу (страйки, пікети). Але поступово зовнішнє лобювання інтересів у сфері вищої освіти значною мірою звелось до встановлення зв'язків того чи іншого закладу (об'єднань вишів або їхніх адміністрацій) із відповідним органом або його структурним підрозділом, що «відповідає» за роботу сфери освіти, а внутрішнє лобювання звелось до успішних або не дуже спроб цих органів або підрозділів попливати на керівників регіону або муніципального закладу [18, с. 63–77].

Непотизм (дружба, кумівство, сімейність) призводить до призначення родичів на ключові посади у сфері освіти (клановості), що сприяє проявам суб'єктивізму в системі управління та організації, ухваленню управлінських рішень не на користь установи, а на користь клану [19].

Треба відзначити, що сімейність не має стосунку до освітніх у радянські часи династій: учительських, шахтарських, акторських або будь-яким інших. Мова йде про клановість і кумівство, яке є формою передачі або створення «теплих місць» для родичів у закладі, організації, що підконтрольна голові «клану». На жаль, цей вид корупції особливо яскраво проявляє себе в системі вищої освіти України. Це досить згубна практика, адже одними тільки «менеджерськими» якостями тут не обійдеться, занадто велика відповідальність перед майбутніми поколіннями. Університет – це не якийсь комбінат, і управління тут має йти з розумінням специфіки освітньої установи. Розгул сімейності загрожує знищити не тільки конкретно взятий навчальний заклад, а й дискредитувати всю систему загалом: клани перешкоджають реалізації талановитих ініціативних людей, видавлюють їх за межі «своїх», прирікають систему на стагнацію та згасання.

Зрозуміло, чому створюються клани, у тому числі й сімейні. Засновники цих корупційних утворень, залучаючи родичів і добрих знайомих, прагнуть забезпечити закритість інформації, в тому числі й про фінансові операції, не завжди законні. Кумівство – потенційний фактор корупції. Спільнота сім'ї починає працювати вже не на державу, суспільство, а на самих себе, в інтересах свого клану. Своєю покриттю корупцію, порушення законності – «свій свого не здасть...»

Відсутність конкуренції й об'єктивного відбору (особливо у сфері освіти) талановитих людей, як правило, призво-

дить до тотальної корупції та загивання всього суспільного ладу. У цьому випадку страждає якість керівництва: володарі «солодких місць» думають перш за все про те, як зміцнити своє становище й не взяти на роботу когось, хто розумніший і талановитіший, ніж він сам. Але, на жаль, не всі родичі можуть працювати на користь справи та блага Вітчизни. Тут доречно згадати слова Конфуція: «... гарне правління – коли задоволені ті, хто поряд, і приходять ті, хто здалеку». Китайський філософ і його наступники заснували систему виховання державних службовців: критерієм відбору чиновників стала не належність до багатого і знатного роду, а особливі заслуги й інтелект, які регулярно випробувалися на державних іспитах. Саме тому освіта для китайців досі є гігантським стимулом для реалізації свого честолюбства. До сих пір у храмі Конфуція збереглися тисячолітні кам'яні стели з іменами імператорських чиновників, що успішно склали іспити. Більше ніж 15 років тому в Китаї були відновлені іспити для бюрократів з метою боротьби з корупцією й непотизмом. Правда, це не викоринює корупцію, але дає шанс людям «здалеку» [20].

Близьким до поняття «непотизм» є така форма корупційних практик у системі вищої освіти, як «блат». Цей вид заснований не на грошовому обміні, а на свого роду бартері послуг, який здійснюється на основі особистих довготривалих відносин. «Практика використання особистих контактів для отримання доступу до суспільних ресурсів: товарів, послуг, джерел доходів і привілеїв в обхід формальних процедур, що регулюють доступ до ресурсів особистого споживання» [21, с. 65].

Ця форма негрошового обміну характерна для планової або перехідної економіки з притаманними їй дефіцитом, обмеженою ефективністю грошей і відсутністю механізмів саморегуляції соціально-економічної системи. Тут відбувається обмін не тільки й не стільки товарами та працею, а послугами особливого роду – «послугами доступу». Ці послуги здійснюють надзвичайно широко (правда «для своїх»), так як допомагають не з особистої, а з державної (або суспільної) кишені.

Блат виникає скоріше за все через поєднання дефіциту з характером державної системи розподілу привілеїв, притаманної плановим соціалістичним господарствам, а також парадоксальне співіснування комуністичної ідеології й атмосфери консьюмеризму, через несумісність ідеї рівності з реальною соціальною диференціацією [22, с. 66].

Блат відіграв роль системи перерозподілу ресурсів, що заснована на особистих зв'язках і спільнотах «своїх людей». За своїм характером ця система була не державною, а похідною від державної й функціонально необхідною.

«Блатна система», що виникла, розповсюджувала свою дію на ресурси у сфері як особистого споживання, так і матеріального добробуту. Вона могла здійснюватися двома способами: або напряму – через отримання можливості придбання товарів і послуг, або опосередковано – через доступ до престижної освіти, місця роботи. «Задовольняючи найбільш незначні й цілком законні потреби, блат пронизував особисті відносини, забезпечуючи додаткові підстави взаємності, у підсумку розповсюдився настільки, що став для радянської системи функціонально необхідним» [23, с. 66].

Блат є більш глибоким, всеохопним явищем порівняно, наприклад, із хабаром. Він проникає в ті сфери, де давання хабара (грошей) неприйнятне: або через етику особистих відносин, або через те, що послуга настільки мала чи, навпаки, настільки велика, що не може бути оплачена. У зв'язку з цим це явище розповсюджене як серед бідного соціального прошарку, так і серед тих, хто за моральними міркуваннями не може дати хабара.

Клієнталізм (фаворитизм) може бути визначений як корупційна практика, яка виступає як соціальна система, заснована на відносинах нерівних. У цьому типі відносин патрон і клієнт делегують один одному визначені права та обов'язки. Клієнти пропонують патрону свою підтримку й повагу, вони готові йому підкоритися. Таке ставлення виражається в різного роду символічних формах, таких, напри-

клад, як жести покорі, використання шанобливої мови, подарунків тощо. Відповідно, зі свого боку патрон пропонує клієнту роботу, протекцію, прихильність.

Варто, однак, обмовитися, що існують певні труднощі з визначенням поняття «клієнталізм». Проблема в тому, що деякою мірою досліджувані відносини притаманні різноманітним суспільствам. У тих системах, де бюрократичні норми слабкі й вертикальна солідарність, навпаки, сильна, суспільний порядок часто виявляється заснованим на клієнт-патронських відносинах.

Відносини між патроном і клієнтом варто розглядати як звичайний тип соціальних взаємодій між двома індивідами або як результат тих економічних, політичних, соціальних умов, на фоні яких люди вступають в інтеракції. При цьому цей вид відносин має відмітну рису – він відбувається на вертикальній основі. Інакше кажучи, у клієнт-патронських практиках завжди існує чільна особа та підлеглий. Ось цим вид корупційних явищ, що розглядається, і відрізняється, наприклад, від блату, однією з характеристик якого був горизонтальний вид зв'язків: неважливо, до якого рівня соціальної ієрархії ти належиш і яке місце ти посідаєш у суспільстві.

У зв'язку з тим, що «клієнт-патронські відносини являють собою відносини одночасно особистої залежності й міжперсональної солідарності, їх характер суперечливий» [24, с. 100].

Необхідними рисами цих відносин є, «по-перше, вельми характерна комбінація нерівності і владної асиметрії з видимою взаємною солідарністю, що виражається в особистій ідентифікації, особистому співчутті та обов'язках; по-друге, комбінація можливого примушення й експлуатації з добровільними відносинами та обов'язками; по-третє, комбінація підкресленої обопільності, солідарності і взаємодії патронів та клієнтів» з притаманною цьому типові корупційних практик неофіційністю й напівлегальністю.

Різновидністю клієнталізму може виступати така практика, як протекціонізм. Під ним розуміється така корупційна діяльність, яка заснована на наданні покровительства якій-небудь людині при, наприклад, просуванні по службі або господарському суб'єктові при наданні різноманітного роду переваг.

Протекціонізм передбачає, що патрон буде надавати різного роду допомогу клієнту при просуванні по службовій драбині, при цьому вимагаючи взаємної солідарності і відкритості до його прохань у майбутньому. Ця форма прояву корупції в тому числі може бути визначена імперативом «мати своїх людей на різних місцях».

Разом із тим однозначними видаються негативні наслідки протекціонізму. Завдяки цьому явищу посадові місця (і в системі освіти особливо) можуть посідати індивіди, здатності яких будуть нижче середнього рівня, що згодом може зумовити зниження ефективності тієї сфери, у якій вони працюють.

Просування по службі такого роду людей призводить до того, що керуючі місця посідають люди, у яких зв'язки, з недостатніми здібностями, кругозором, освітою, а їхні управлінські рішення, наприклад, зі сфери економічної доцільності зміщаються в бік волонтаризму.

Такі керівники, володіючи важливою здібністю «робити кар'єру», часто погано розбираються в питаннях, що поставлені перед ними, схильні маскувати відсутність певних навичок бюрократичною зарозумілістю.

У зв'язку з викладеним протекціонізм як форма прояву корупції є достатньо небезпечним і згубним соціальним явищем, особливо для системи вищої освіти.

Отже, як бачимо, корупція у сфері вищої освіти може мати різноманітні типи та особливості, зустрічатися як на різних етапах навчального процесу, так і в різних сферах діяльності вищого навчального закладу. У сучасних умовах корупція є явищем багатограним, на думку міжнародних та українських експертів, є найважливішою проблемою, більше того, головною загрозою нормального розвитку суспільства. Негативні наслідки, породжувані цим явищем,

не тільки перешкоджають прогресивному, поступальному розвитку нації, а й становлять серйозну загрозу інтересам безпеки нашої країни.

Література

1. Петінова О.Б. Філософське осмислення корупції / О.Б. Петінова // Культура народів Причорномор'я. – 2012. – № 233. – С. 156.
2. Heyneman S.P. (2002) Education and corruption // International Journal of Education Development. – Vol. 24 (6). – P. 638.
3. Bardhan Pranad (1997) Corruption and development: a review of issues // Journal of Economic Literature. – Vol. 35 (September). – P. 1320–1346.
4. Грибков М.А. Противодействие коррупции. Краткая версия : [монография] / М.А. Грибков. – М. : Палеотип, 2013. – С. 152.
5. Токарев В.Б. Философский подход к определению коррупции / В.Б. Токарев // Социология власти. – М., 2010. – № 4. – С. 77–85.
6. Антонюк Н.О. Суб'єктивні ознаки розкрадання / Н.О. Антонюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 252.
7. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личныя и имущественная. – СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1901. – 438 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.knigafund.ru/books/39783>.
8. Емельянов В.П. Защита права собственности уголовным законодательством / В.П. Емельянов. – Х. : Рубикон, 1996. – С. 49.
9. Антонюк Н.О. Кримінально-правова охорона власності : [навчальний посібник] / Н.О. Антонюк. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – С. 235.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Ховранюка. – К. : Юридична думка, 2012. – 520 с.
11. «Куплю диплом за помірну ціну», або Вища освіта за два дні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yuricom.com/ru/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/overview/?id=2541.
12. Петков С. Закон України «Про Вищу освіту» – ширма для плагиату / С. Петков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.my.obozrevatel.com/life/31859-zakon-ukraini-pro-vischu-osvitu-shirma-dlya-plagiatu.htm>.
13. Винокурова М.С. Сучасні проблеми типології вимагання / М.С. Винокурова // Слідчий. – 2004. – № 7. – С. 30–33.
14. Криминальное право Украины : [учебник] / под. ред. О.М. Омельчук. – К. : Научная мысль, 2004. – 297 с.
15. Lobbng [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.Britannica.com/ebi/article-203999>.
16. Бинецкий А.Э. Лоббизм в современном мире / А.Э. Бинецкий. – М. : Теис, 2004. – 247 с.
17. Токарев В.Б. Социально-философское осмысление феномена коррупции : дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / В.Б. Токарев. – М., 2011. – С. 128.
18. Киселев К.В. Лоббизм и образование / К.В. Киселев // Университетское управление. – 2000. – № 2 (13). – С. 63–77.
19. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редколегія: Ю.С. Шемшученко. – К., 1998–2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.leksika.com.ua/19530613/legal/nepotizm>.
20. Кончаловский А. «Непотизм» как кадровая практика / А. Кончаловский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.Argumenti.ru/exlibris/n124/37183>.
21. Леденева А. Неформальная сфера и блат: гражданское общество или постсоветская корпоративность? / А. Леденева // Pro et Contra. – 1997. – Т. 2. – № 4. – С. 65.
22. Леденева А. Указ соч. – С. 66.
23. Леденева А. Указ соч. – С. 66.
24. Афанасьев М.Н. Клиентализм: историко-социологический очерк / М.Н. Афанасьев // Полис. – 1996. – № 6. – С. 100.

Анотація

Вдовиченко Є. В. Класифікація корупції у сфері вищої освіти: філософсько-освітній аналіз. – Стаття.

У статті розглядається одна з найбільш актуальних проблем української вищої освіти – корупція. Звертається увага на негативні наслідки, породжувані цим явищем. Сфокусовано погляд на необхідності проведення класифікації цього явища. Наголошується, що вже існують різноманітні підходи до типології корупції у вищій освіті, тому відображено корупційні прояви за предметною ознакою. Згідно із цією класифікацією, корупція ділиться на матеріальну (хабарництво, розкрадання, шахрайство, вимагання) і нематеріальну (лоббизм, непотизм, блат, клієнталізм). Установлено, що соціальні вигоди корупції найменш вродігдні саме в освітній сфері, оскільки вона впливає на всі соціальні цілі інвестування в освіту.

Ключові слова: корупція, суспільство, освіта, філософія, хабарництво, розкрадання, шахрайство, вимагання, лоббизм, непотизм, клієнталізм.

Аннотация

Вдовиченко Е. В. Классификация коррупции в сфере высшего образования: философско-образовательный анализ. – Статья.

В статье рассматривается одна из наиболее актуальных проблем украинского высшего образования – коррупция. Обращается внимание на негативные последствия, порождаемые этим явлением. Сфокусировано взгляд на необходимости проведения классификации данного явления. Отмечается, что уже существуют различные подходы к типологии коррупции в высшем образовании, поэтому отражены коррупционные проявления по предметному признаку. Согласно данной классификации, коррупция делится на материальную (взятничество, хищения, мошенничество, вымогательство) и нематериальную (лоббизм, непотизм, блат, клиентализм). Установлено, что социальные выгоды коррупции наименее вероятны именно в образовательной сфере, поскольку она влияет на все социальные цели инвестирования в образование.

Ключевые слова: коррупция, общество, образование, философия, взятничество, хищение, мошенничество, вымогательство, лоббизм, непотизм, клиентализм.

Summary

Vdovychenko E. V. Classification of corruption in higher education: philosophical and educational analysis. – Article.

This article discusses one of the most urgent problems of Ukrainian higher education – corruption. Attention is drawn to the negative consequences arising from this phenomenon. It focuses the mind on the need for classification of this phenomenon. It is noted that there are already a variety of approaches to the typology of corruption in higher education. Therefore, corruption manifestations reflected on substantive grounds. According to this classification, corruption is divided into the material (bribery, embezzlement, fraud, extortion) and intangible (lobbying, nepotism, cronyism, clientelism). It was found that the social benefits of corruption is less likely in the field of education, since it affects all social objectives of investing in education.

Key words: corruption, society, education, philosophy, bribery, embezzlement, fraud, extortion, lobbyism, nepotism, clientelism.